

Tukthús, arbeiðshús og fátækragarður

Initiatives of workhouse/poorhouse building in the 18th and 19th century Tórshavn

Elin Súsanna Jacobsen

Fróðskaparsetur Føroya, Sögu- og Samfelagsdeildin, Jónas Broncks gøta 25, Tórshavn

Email: elinsj@setur.fo

Abstract

This paper is a study of the intended building of a workhouse in the Faroe Islands in the late 18th century, originally in connection with a law reform introduced to restrict begging and vagrancy of the poor. Explicit aims were to install a work ethic and moral uplift of the criminal poor, and to promote new industries, especially manufacture. The plans were aborted after some years, but resumed in three instances in the 19th century, modelled by contemporary poor politics and criminal politics, the spirit of which was to use imprisonment with hard labour rather than corporal punishment for law-breaking, such as begging and stealing.

The workhouse never came into being, and complaints of begging vagrants continued. Public officials in charge of implementing the planned institutions saw a main obstacle to restricting begging in the failure of farmers and other well-to-do people to give up the old habit of giving alms to the poor rather than reporting them to the police authorities for prosecution.

This ambiguity is interpreted as on one hand openness to modernization in the spirit of Enlightenment, and on the other hand a slowness to concede the power of discriminating between right and wrong, between worthy and unworthy beggars, and a scepticism in an extended system of police and juridical authorities.

Úrtak

Evníð í hesi grein er ætlanir um at stovna tukthús í Havn, upprunaliga sum partur av herdum stríði móti ullarbidden og reiking um landið, og við fyrimynd í líknandi stovnum í øðrum pørtum av danska-norska kongsríkinum. Umframt at vera fongsul vórðu tukthús í samtíðini umtalað sum búskaparligar og sosialar nýskipanir, sum klekingarstøðir fyri nýggjar vinnugreinar og sum siðbøtandi stovnar, har lógbrótarar skuldu tyktast til góðan arbeiðssið til egið og sam-

felagsins gagn. Tíðarandin var í størri mun at nýta revsjarbeiði heldur enn líkamsrevsing fyri t.d. stuldur og bidding.

Tukthúsætlanin varð fyrstu ferð borin fram í 1770-árunum og uppafurtikin í fleiri umførum í 19. øld, men varð ongantíð framd í verki, og klagurnar um ullarbidden og reiking um landið hildu fram. Embætismenn sóu tað sum eina høvuðsgrund til ta áhaldandi biddingina, at fólk hildu fram at geva biddarum gávur og olmussur heldur enn at melda teir.

Hesin hugburður verður tulkaður sum ein tvístaða: bæði sum opinleiki fyri samfelagsbroyingum í anda upplýsingartíðarinnar, og sum trekleiki at lata frá sær vald at skilja millum rangt og rætt, millum verdugar og óverdugar biddarar, til polití- og rættarmyndugleikar, og ivasamt álit á hesar myndugleikar.

Inngangur

Í hesi grein skal verða greitt frá ætlanum um at stovna tukthús í Føroyum, í fyrsta umfari seinast í 1700-árunum, og líknandi stovnar í seinni umførum eftir aldarskiftið 1800. Lat tað verða sagt beinan vegin, at hesar ætlanir ongantíð vórðu framdar í verki. Men við tað, at til skjals er rættiliga umfangandi brævaskifti millum ymsar myndugleikar í Føroyum og Danmark, ber til at gera sær eina mynd av, hvørjar umhugsanir lógu til grund fyri hesum ætlanum, og hví tær hóast alt ongantíð vórðu settar í verk.

Tukthús vóru fongsul, har fangarnir vórðu settir til arbeiðis sum ein part av revsingini. Tukthús høvdu verið kend í Evropa

síðan 1500-árin, fyrst í Onglandi og Hálandi, og síðan vóru fleiri lond skjót at taka eftir, harímillum Danmark, har tað fyrsta kom í 1605. Men serliga í 1700-árunum kom gongd á at byggja tukthús í danska-norska ríkinum, og talan var um eina sanna “tukthúsrørslu”.¹ Eisini í Reykjavík kom tukthús, skýrt “Letigarður”; tað stóð í gerð frá 1761 til 1771 og var fyrst og fremst ætlað teimum, sum reikaðu um landið sum biddarar. Fangarnir kundu verða settir til alment arbeiði ella leigaðir út til privatfólk. Lønin, teir fingu, gav tukthúsinum eyka inntøku; men tað bar seg ongantíð, og í 1813 varð tað stongt.²

Ein spurningur er, hví so stór gongd kom á tukthúsbygging júst frá miðju 1700-árunum í Danmark og Noregi. Tey vóru upprunaliga fyrri ein stóran part ætlað at avmarka bidding, sum eftir siðaskiftið varð mett sum ein stórir samfelagstrupulleiki í teimum protestantisku londunum.³ Longu í 1500- og 1600-árunum varð roynt at avmarka talið á biddarum við lóg um, at fátækrafólk skuldu kunna fáa biddarapass og harvið loyvi til at bidda í síni heimasókn. Í donsku fátækralógini frá 1708 vórðu reglurnar fyrri biddaraloyvi herdar, og tey, sum uttan loyvi struku um landið sum biddarar, skuldu setast til arbeiði á tukthúsi ella líknandi stovni.⁴ Hesir stovnar kunnu sostatt sigast at hava verið á markinum millum fongsul og fátækraforsorg, stundum við fáfongdari vón um at betra tey sum samfelagsborgarar við at venja tey til arbeiði. Vanlig hugsan var, at hjá nógvum var leti og ábyrgdarloysi rótin til fátækt

Norski samfelagsfrøðingurin George Midré vísir á, at fyrribrigðið bygdi á upplýs-

ingartíðarinnar pedagogisku optimismu og pietismunnar vanvirðing fyrri leti og virkisloysi. Menniskju kundu broytast og venjast. Í tukthúsi kundu fangar læra at vera arbeiðsamir, akta myndugleikar og laga seg eftir samfelagsins normum. At verða beindur í tukthús var ein revsing fyrri ringan atburð, ið skuldi broytast við bæði góðum og illum. Tað var skomm at sita í tukthúsi, og arbeiðskyldan undir strongum eftirliti og í trongum húsaumstøðum skuldi í sjálvum sær virka sum ein ræðumynd og sostatt fyrribyrgjandi. Men samstundis varð dentur lagdur á at skipa fyrri regluligari guðstænastu við sálmasangi og bøn fyrri fangarnar fyrri at betra tey sum menniskju.

Aðrir granskarar hava ivast í, um vónin um at betra moralin hjá fangunum lá so frammarlaga í huganum hjá talsmonnunum fyrri tukthúsum. Kanska var tað heldur kropsmegi teirra, ið nytta skuldi fáast burturúr. Michel Foucault og fleiri við honum hava víst á, at tukthúsinu við revsiarbeiði sum fangavinnu vóru í samsvari við tíðarinnar merkantilistiska politikk við sterkari statsligari stýring av vinnulívi og størst móguligari heimaframleiðslu.⁵ Ofta vóru tukthúsinu hugsað sum karmur um royndir við nýggjum vinnum við meira verksmiðjukendari framleiðslu (“manufaktur”) enn siðbundið heimavirki. Tað er tí nærliggjandi at hugsa, at tukthúsinu vóru ein máti at gagnnýta leysar kroppar sum bíliga arbeiðsmegi og harvið loysa ein sosialan trupulleika og samstundis økja landsins framleiðslu. Men hesin tanki kann neyvan hava verið berandi, tí fangavinnan royndist sjáldan væl hvørki fíggarliga ella sum nýskapandi vinna.

Trúligari tykist framsetingin um, at tukt-húsini skulu síggjast í ljósinum av revsirættarligu nýskipanum, sum gjørdur seg galdandi í 1700-árunum, og sum miðaðu ímóti eini rationalisering av revsirættarligum til-tøkum. Revsirættarligir spurningar vóru sum so mong onnur samfelagsviðurskifti tikin fram til endurskoðanar í upplýsingar-tíðini í 18. øld. Tað sæst aftur í revsilóg-bótum og nýhugsan um revsihættir, ávirkað av tonkum, sum í samtíðini vórðu orðað í filosofiskum ritverkum um lóg og rætt sum ein atfinning at eldri revsihættum, serliga líkamsrevsing og deyðarevsing.

Eitt rák, sum gongur aftur í lóggávu og rættarpraxis frá seinast í 1700-árunum, var í størri mun at nýta frælsistøku fyri lógar-brot, sum áður høvdu verið revsað við lík-amsrevsing, í ringasta føri deyðarevsing.

Tað vóru tær ofta barbarisku revsingar, sum gjørdur at tíðin tóktist búgvín at seta spurnatekin við rættargrundarlag og enda-mál við revsing. Tó halda fleiri søgugranskarar, at tað er ívasamt, hvat ið vígaði tyngri aftan fyri hetta skifti: at gera revsingina humanari, ella um málið var at gera revsi-hættirnar meira rættar og meira effek-tivar til tess at fyrbyrgja lógarbrot. Ein tanki var, at sum fyrbyrgjandi vóru strangar revsingar ikki betri enn línar revsingar. Tað avgerandi var, at revsidómar altíð vórðu framdir, og ikki linkaðir ella eftirgívnir t.d. við náðing frá kongi. Ført varð fram, at lík-amsrevsing ikki hevði tann ætlaða virkn-ingin sum ræðandi og at stilla hevndarhug hjá tí órættaða ella samfelagnum sum heild; í staðin hendi ofta tað, at tann líkamsrevsaði fekk fólksins samkenslu heldur enn van-virðing.

Tað eydnaðist upplýsingarfilosoffum at sannføra lógarsemiðir um, at línar revsingar vóru effektivari enn strangar. Tað merkir ikki, at gingið varð frá at nýta líkamsþening, men innibyrjing og tvingsulsarbeiði gjørd-ust vanligari enn áður. Umframt hesi sjónar-mið spælir upplýsingartíðarinnar tankagóðs um almannanyttuna uppí – tankin um at fangar kundu gera nyttu fyri samfelagið og samstundis tyktast til betri lívsfærslu.⁶ Loftað hesum tanka hevði limur í nevnd, sum í 1784 skuldi endurskoða donsku lóggávuna um revsing fyri stuldur:

”Al Tyvstraf maa efter min Meening være for-bedrende, saalænge der kand med Føie haabes Forbedring, og følgelig ey betage den som Tyvsdom er overgaaet enten hans Formue eller Ære, hvorved han kunne hindres fra at tjene sit Brød uden Undseelse, naar han haver udstaaet sin Forbedringsstraf.”⁷

Føroyar í 1700-árunum

Fleiri tekin eru um framburð í føroyska samfelagnum í seinnu helvt av 1700-árun-um. Fólkcatalið óktist nakað, men í mun til fólkcavøksturin óktist inn- og útflutningurin av vørum meira. Hús vórðu bygd størri og betur útgjørd enn vanligt hevði verið áður, og nýtslan av brúksvørum sum timbri, korni, tubbaki og brennivíni vaks.

Tað kann tykjast sum, at stóðið var farið at ridla undan tí gomlu patriarkalsku sam-felagsskipanini, har fjøldin av ognarleysum var knýtt til ein garð. Hugmyndin av tí hugnaligu kvøldsetuni á bóndans garði, har alt húskið var savnað til arbeiði, søgur og kvøðing er ein nakað einstáttað lýsing. Tær góðu tíðirnar hava fingið mong at royna at standa á egnum beinum og stovna húshald

í staðin fyri at binda seg til at liva sum leys og ógift tænastrúfólk á einum bóndagarði.

Men búskapurin var viðbrekin, og tá ið fiskaloysi og fellisár vóru, liðu mong neyð. Tátíðar fátækrahjálp var tann siðbundni rætturin at biðja olmussu frá teimum ríkaru, og fátækkrakassi varð stovnaður í 1767, sum tó bert kundi halda tí ringastu neyðini frá durunum.

Frá fyrndartíð hevði tíggjund verið býtt í fyra partar, harav ein partur var fátækra-tíggjund, sum bøndurnir umsótu og lótu teimum, ið teir mettu treingja til hjál. Stundum hevur biddingin tikið yvirhond, so at neyðugt tóktist at avmarka hana við forboðum. Í tingbókunum lesa vit, at í 1645 vórðu forboð sett havnarfólki at reika um landið og bidda ull, og í sama anda avgjörði lögtingið í 1655, at óhjálpin skuldu hava olmussu í síni heimasókn, fyrst og fremst av fátækra-tíggjund, og at ein triðingur av fátækra-tíggjund skuldi fara til havnarfólk; tað varð grundgivið við, at alt skansaarbeiði og vaktarhald lá á teimum. Henda regla varð tó avtikin aftur í 1666.⁸ Longu í 1600-árunum hava nógv fátækrafólk trunkast í Havn, og tey vórðu tá mett sum ein samfelagsligur kleppur og skýrd snúltarar og letingar.⁹

Tann forna skipanin, at ein fjórðingur av tíggjund skuldi vera til tey fátæku, datt burtur í 1688, tá ið Norska Lóg Kristians Fimta varð sett í gildi. Tó varð nógvastaðni í Føroyum hildið fast við ta gomlu skipanina at býta tíggjund í fyra partar, harav ein partur varð býttur út til “betlere, omløbere og uldkoner,” sum N. Andersen málber seg og leggur afturat, at tað er væl skiljandi, at bøndur (tiendeydere) høvdu áhuga í at

afturhalda ein part av tíggjund til olmussur, tí teir lótu ikki av sínum egna. Men hinvegin, ger hann vart við, var hetta við til at lívga bidding og leysgangari.¹⁰ Biddarar tóktust bóndunum ein plága, men sum teir kortini kendu sum eina moralska, um ikki lógarfesta skyldu at egna við gávum – mati ella ull, sum tey kundu virka til vørur at selja. Svabo skrivaði í 1770-unum, at gamalt var, at bóndin hevði valið millum at føða ella flyta tey fátæku, t.e. skjútsa tey ókeypiss til aðra bygd og soleiðis sleppa av við tey.¹¹ Tey fátæku høvdu soleiðis nakað um at halda, tá ið tey mettu seg hava rætt at fáa gávur ella olmussu.

Menn, sum skrivaðu um føroyskan búskap seinast í 1700-árunum, nevndu ofta biddarar og leysgangarar og umtalaðu hesi fólk sum eina landaplágu, men eisini sum eitt tilfeingi, ið betri nytta kundi fingist burturúr. Hans Jacobsøn Debes (løgmaður 1755-72) skrivaði í 1769 “Kort Underretning om Indbyggernes Handels-Maade paa Færøe”, har hann vísti á vantandi samsvar millum fólkavøkstur og mattilfeingi m.a. við ráðum um at velta meira korn, so øll kundu verið breyðfødd. “Her sukke mange Fattige efter Brødet, her løbe mange, ligesaa friske, som lade Tryglere omkring, og besværgede med deres ublue Beden baade mig og andre got Folk. En Lykke, at disse kunde holdes til Arbeide, og derved søge sit Brød.”¹²

J. C. Svabo, sum hevði lisið búskapar- og náttúrufrøði, skrivaði í 1773 “Tanker om Færøes Ekonomi og dens Forbedring” og nevndi stutt sum eini ráð at betra búskapin, “at sysselsætte ledige Hænder og anvise den flittige Fattigdom Arbeide ...”.¹³ Í

“Indberetninger fra ein Reise i Færøe 1781 og 1782” mælir Svabo til revsiltøk fyrri letingar, ið kundu virka bæði til landsins besta og sum uppalandi tiltøk:”Sætter man: at den Færøiske Ekonomi fortjener statsnyttige Forbedringer og at den høylig trænger til Politie-Anstalter, eller Tvangs-Midler, som den endnu ikke har havt, for Ex. en Anstalt, hvori Dagdrivere kunde lære at arbejde og blive nyttige for Stat og Provinds, og den Gjenstridige kaldes tilbage til Lydighed ...”.¹⁴

Sum vit skulu síggja, var Svabo ikki einsamallur um at mæla til at stovna “en Anstalt, hvori Dagdrivere kunde lære at arbejde ...”. Embætismenninir í Føroyum bóru tað upp á mál og møttu vælvild frá embætismonnum í Keyptmannahavn, sum teir brævskiftu við um slíkar ætlanir.

Tukthúsætlanir 1774-84

Tann kendasta lógin í Føroyum frá tíðini seinast í 1700-árunum man vera “Forordning ang. adskilligt Agerdyrkningen og Tieneste Folk m.v. paa Færøe vedkommende” frá 1777, ofta skýrd “trælalógin”. Sum heitið sipar til, hevði hon fleiri endamál: at økja kornvelt- ingina, at gera reglur um viðurskipti millum húsbónda og tænastrúfólk, at forða vøkstri av fátækrafólki við at seta treytir fyrri at giftast og seta egið búgv, og endiliga var eitt endamál at avmarka talið á ullarbidðarum og leysgangarum, sum tey vórðu kallað, sum ikki vóru í fastari tænastrú. Vesalafólk og neyðstødd kundu fáa bidðingarloyvi frá fútanum; men menn og kvinnur, sum ikki høvdu hetta loyvi og tó bidðaðu, og sum eisini noktaðu at taka við ávístum arbeiði á bóndagarði, skuldi sýslumaðurin taka, og tey skuldu setast

í Skansan ella Portugálið á Tinganesi og har arbeiða hálvtt, heilt ella í fleiri ár. Í sama viðfangi varð bannað øllum at lata ull til bidðarar, ið ikki høvdu bidðingarloyvi, og somuleiðis var bannað at skjútsa teir; revsingin fyrri at bróta hetta forboð var bót til fátækkrakassan (§12).

Revsingin, at beina bidðarar í Skansan ella Portugálið at arbeiða, var ikki tað, sum upprunaliga var ætlað, men heldur var ætlanin at byggja eitt tukthús til slík fólk.

Ætlanin um tukthús sæst fyrstu ferð nevnd í brævi 8. august 1774 frá føroysku embætismonnunum, t.e. Hveding løgmanni, Hammershaimb fúta og Peder Samuelson sorinskrivara, til stiftamtmanin A. Bang.¹⁵ Hetta brævið var fyrsta stigið til “Forordning ang. adskilligt Agerdyrkningen og Tieneste Folk m.v. paa Færøe vedkommende”. Her greiddu teir m.a. frá, hvat teir hildu átti at verða gjørt fyrri at fáa nóg mikið av tænastrúfólki til bóndagarðarnar, m.a. at seta eitt minstamark av jarðarogn sum treyt fyrri hjúnalagi, hækka løn til tænastrúfólk á bóndagøðum, lata fátækrafólki tiggjundaull, at kunna noyða fólk at taka tænastrú á gørdunum og gera reglur fyrri at loysa trætur millum húsbónda og tænastrúfólk. Og endiliga skutu teir upp at byggja eitt tukthús, “... for Tjenestefolks slette Opførsel, smaa Tyverier eller Ulydighed, hvori de til Retelse kunde indsættes”. Teir vónaðu, at hetta kundi koma í lag, tí sum var, vóru einastu móguleikarnir at lata tey sita upp á vatn og breyð, antin í úthúsi bóndans, har kalsmenn ella aðrir skuldu halda vakt, ella í Portugálinum. Samstundis bóðu teir amtmanin senda sær eina reglugerð fyrri tilík tukthús í Danmark til fyrimyndar.

Tann upprunaliga ætlanin við tukthúsinum var sostatt at nýta tað til treisk og ólýðin tænastrúfólk. Í einum seinni brævi frá október sama ár frá fútanum til stiftamtmanin nevndi hann, at tukthúsið eisini skuldi vera til biddarar og arbeiðsførar leysgágarar. Ætlanin var at innrætta tukthús á Skansanum, og her skuldu fangarnir virka burtur úr ull og øðrum. Ein fyrstøðumaður (tukhmeistari) skuldi vera, ið fekk lön fyri at hava umsjón við fangunum.

Stiftamtmaðurin vísti uppskotinum væl-vild og sendi í apríl 1775 “Fundats for det Wiborgske Tugt- og Manufactur-Huus”, sum hann helt hóska best.¹⁶ Hann hevði nakrar spurningar um, hvussu menninir høvdu hugsað sær raksturin skipaðan: Hvoer ið kundi hugsast at setast at hava umsjón við fangunum og arbeiði teirra fyri ta lön, sum fútin hevði skotið upp. Í øðrum lagi spurdi hann, hvussu teir ætlaðu at bera seg at við at beina biddarar í tukthúsið. Í triðja lagi hvussu stór húsarúmd mundi vera hósandi í mun til fangatal. Viðvíkjandi tí fíggarliga bað hann um uppskot um, hvussu arbeiði fanganna skuldi lönast, og hvussu vera skuldi við útreiðslum til kost, hita, ljós, vakt og klæðum hjá fangunum. Eisini spurdi hann, hvussu teir høvdu hugsað sær, at guðstænasta skuldi vera hildin fyri fangunum.¹⁷

Tukthúsið var sum sagt ætlað fyri lógbrótarar. Í sama viðfangi spurdi stiftamtmaðurin, um ikki tað hevði borið til at innrætta Argjahospital sum arbeiðs- ella manufakturhús, har ið hjálparleys fátæk, sum bæði kundu og vildu arbeiða, men einki arbeiði kundu fáa, kundu komið um dagarnar at arbeiða fyri lön. Hann helt seg vita,

at har skuldi verið rúm fyri bæði einum arbeiðshúsi og fyri “dárakistu”, t.e. ein stovni fyri sinnissjúk. Stiftamtmaðurin legði eina við, at munur skuldi vera á at vera á tukthúsi (á Skansanum) og at vera á arbeiðshúsi (á Argjum). Almanningurin mátti ikki fáa ta fatan, at tað var skomm ella revsing at arbeiða á Argjahospitali.

Hugskotið um at gera arbeiðshús á Argjahospitali hevði amtmaðurin fingið frá Hveding lögmanni. Men stutt eftir tók lögmaðurin hetta uppskot aftur; tað vildi kravt uppbygging, og hann helt tað ikki vera ráðiligt at nýta peningaognina hjá Argjahospitali til so stóra ílgu, sum kravdist.¹⁸

Tað varð sostatt av ongum at gera nakað meira á Argjahospitali, og brátt mistu teir føroysku embætismenninir eisini hugin at byggja tukthús. Í mars 1776 skrivaði stiftamtmaðurin Aðaltollkamarinum langt bræv, ið er samanumtøka av upplýsingum og tilmælum, hann hevði fingið úr Føroyum. Tá høvdu bæði lögmaður, fúti og kommandanturin Morrath ført fram, at tað fór at verða ov dýrt at byggja tukthús, og mælt til heldur at seta “løse og omløbende Betlere” við ongum biddingarloymi í Skansan ella Portugálið at arbeiða. Stiftamtmaðurin mælti somuleiðis til at fylgja uppskotinum frá føroysku embætismonnunum um at seta ein navngivnan umsjónarmann, ið skuldi lönast partvíst av inntøkuni av fangavinnum, partvíst av ognargrunninum hjá Argjahospitali. Legði tó afturat, at yvirsjón átti fútin at hava, soleiðis at umsjónarmaðurin ikki skuldi freistast til at leggja meira arbeiði á fangarnar, enn teir vóru mentir at gera.¹⁹

Orsökkin til, at teir føroysku embætis-

menninir so skjótt mistu hugin at byggja tukthús, kann – umframt tað figgjjarliga – hava verið, at kommandanturin á Skansanum, Morrath, nú hevði verið tikin upp á ráð, og hann hevði aðrar ætlanir við Skansanum: at styrkja hann sum verju.

Úrslitið varð, at §12 í 1777-fyriskipanini fekk tað orðaljóð, sum stiftamtmaðurin skeyt upp: at “alle andre ledige og ufor-skammede Betlere, Mænd og Kvinder, gifte og ugifte ... skulle dømmes til Arbeide ved Skansen eller i Corps de Garden i et halvt, et eller flere Aar efter Omstændighederne.” Treisk og ólýðin tænaustufólk skuldu sambært §6 kunna dømast til fongsul upp á vatn og breyð, men ikki revsjarbeiði.

Hetta kom tó ikki at verða seinasta orðið í málinum um tukthús á Skansanum. Tankin varð uppafturtikin í 1779; hesaferð vóru tað ikki teir føroysku embætismenninir, ið tóku stigið, men stiftamtmaðurin, ið nú var Brockenhuus, sum í 1776 var komin í staðin fyri Bang. Í august 1779 skrivaði hann til lögmann og fúta og spurdi, hvat var vorðið av ætlanunum um at byggja tukthús. Hann vísti til 1777-fyriskipanina og minti á, at undanmaður hansara í sínari tíð hevði sent teimum reglugerð fyri Viborg Tukthús til fyrimyndar, og spurdi hvussu gekst við at svara spurningunum, sum Bang stiftamtmaður tá hevði sett teimum.²⁰

Løgmaður og fútin svaraðu, at teir ikki høvdu slept ætlanini um tukthús á Skansanum. Verandi rúm skuldu verða arbeiðsstovur fyri kvinnur og menn, og hartil var ætlanin at byggja uppí til vaktarstovu og íbúð til ein tuktmeistara og konu hansara. Alt skuldi vera innan fyri virkisgarðin, ið varð laðaður um Skansan í 1761, meðan Morrath var kommandantur (1757-1782).²¹ Bygg-

ingin, 13 x 8 alin, kundi figgjast við 300 gl. av peningaognini hjá Argjahospitali. Neyvan var nakar føroyingur skikkaður at vera tuktmeistari, og teir hildu tað kundi verið ein loysn at funnið ein dana, sum hevði verið í hertænastu og farin frá við eftirløn. Best var, um hann var giftur, tí so kundi konan tikið sær av teimum kvinnuligu fangunum.

Viðvíkjandi guðstænastu hildu teir, at tað mátti havnarprestur kunna taka sær av, og tuktmeistarin – ella ein upplýstur havnarmaður – taka sær av dagligum bønarhaldi og sálmasangi.

Fangarnir skuldu eftir ætlan mala korn á hondkvørn, binda hosur, og hartil kunna leigast út til torvarbeiði, vegagerð o.tíl. fyri ásetta dagløn. Umframt tað skuldu teir savna grót til at byggja uppí, so hvørt sum tørvurin á húsarúmd vaks.²² Tey sum bundu hosur kundu fingið ein setning, antin ávist tímatal um dagin ella dagar pr. viku. Ullin skuldi verið av kongstíggjund og keypt fyri prís eftir handilstaksti.

Tað nevnda uttandura arbeiðið skuldi verið við loyvi frá tuktmeistarunum og undir hansara umsjón. Tuktmeistarin skuldi eisini kunna áleggja fangunum at gera arbeiði fyri privatfólk fyri løn. Tey, sum ikki vildu arbeiða, skuldu fleingjast við koyrli av vakthavandi soldáti undir uppsýni tuktmeistarans.

Afturat sær skuldi tuktmeistarin havt ein mann um dagin og triggjar um náttina at ansa eftir, at fangarnir ikki komu í klammarí, vóru ósketnir við eldi og ljósi o.tíl. Bæði løn hjá tuktmeistarunum og vaktarmonnunum skuldi rindast av arbeiðsinntøku fanganna, tuktmeistarin skuldi harumframt hava frí hús. Argjahospital skuldi móguliga rinda ein part av løn tuktmeistarans.

Brockenhuus stiftamtmaður helt hesar ætlanir vera rímiligar og væl grundgívnar, sum sæst av brævi hansara 24. juli 1780 til Aðaltollkamarið.²³ Enn vantaði tó meting av byggikostnaði og nærri reglur um rakstur, roknskaparhald o.tíl.

Í 1784 bað Rentukamarið Danska Kancellið góðkenna, at tann neyðugi peningurin til at byggja uppí á Skansanum varð játtaður antin úr fátækkrakassanum ella av ognini hjá Argjahospitali.²⁴ Brævið vísir samstundis, at allar ætlanir um at byggja arbeiðshús til óhjálpin fátækrafólk vóru sleptar, og í staðin varð við resolutión frá 10. apríl 1780 kongins tígjundauil at tilluta fátækum havnarfólki.

Eftir hetta er einki bræv funnið, sum vísir víðari lagnuna við tukthúsætlanum í hesum umfari. Men ið hvussu er varð einki tukthús stovnað á Skansanum. Hugsast kann, at ein grund til, at ætlanin datt niðurfyri var, at tað í 1785 varð farið undir at styrkja Skansaverjuna.²⁵ Hetta arbeiði helt fram nøkur ár. Arbeiðsmegin varð fingin til vegar við at útskriva menn at arbeiða upp á Skansan ávíst dagatal – sum pliktarbeði og ikki sum revsiarbeði.

Tað er rættiliga sannlíkt, at tukthúsætlanir eru komnar í andsøgn við endamálið at styrkja Skansan um verjuvirki. Ein annar spurningur er, hvussu mundi undirtøkan í samfelagnum yvirhøvur hava verið fyri tukthúsi?

Í 1774 vórðu prestar og sýslumenn m.a. spurdir um, hvørji ráð teir mæltu til fyri at minka ullarbidding. Allir vóru samdir um, at bidding var ein plága, men ikki um orskirnar, og enn minni samdir um, hvat ið kundi minka hesa plágu. Felags fyri allar er tó, at teir hugsaðu út frá tí verandi partriark-

alsku samfelagsskipanini, har ognarleys arbeiðdu á bóndagørðum, og teir sóu ikki aðrar móguleikar fyri tryggum lívsgrundarlagi undir einum húshaldi. Ymisk uppskot vóru um, hvørji revsiltøk áttu at komið upp á tal fyri arbeiðsfør, sum bóru seg undan at arbeiða. Summir vóru fyri at noyða fólk at arbeiða á gørðunum, aðrir meintu, at bøndur kundu syrgt fyri at lønt tænastráðir betur og farið betur við teimum. Onkur var, sum mælti til gapistokk ella bót, men eingin nevndi nakað um revsiarbeði t.d. á einum tukthúsi. Stór semja var tó um, at bøndur og onnur áttu at verið meira afturhaldandi við at geva ull og aðrar gávur uttan til óhjálpinar armingar.

Tørvur á tukthúsi?

Eitt dømi um, at farið varð frá líkamsrevsing til frælsistöku, var nýggj lóg frá 1789 um revsing fyri stuldur, tinglisin í Føroyum sama ár. Sambært tí gomlu Norsku Lóg var líkamsrevsing (gapistokkur ella kákstrúking) fyri stuldur, revsingin varð herd við endurtøku; um tjóvvur varð tikin fjórðu ferð fyri vanligan stuldur ella tikin aðru ferð fyri “stóran stuldur” (stórdýra-, men ikki seyðatjóvari), kundi hann verða sendur til revsiarbeði á Bremarholm.

Í inngangsorðunum til fyriskipanina 1789 stóð, at endamálið skuldi vera, at “Straffelovens Retfærdighed skal være ledsaget af saa megen Lemfærdighed, som den offentlige Sikkerhed tillader.” Revsingin skuldi ikki einans vera sum hevnd hins órættaða ella samfelagsins, men skuldi betra tann revsaða, broyta hugburð og sinnalag hansara.²⁶

Við lógini frá 1789 datt líkamsrevsing burtur, og tukthúsarbeði gjørdist vanligasta revsing; fyri vanligan stuldur 2 mánaðir til

2 ár, alt eftir umstøðunum. Revsingin varð herd, um tjóvur stjól aðru ferð, til rasphús, skansa ella tukthúsarbeiði 3-5 ár, triðju ferð til skansa- ella tukthúsarbeiði fyri lívstíð. Fyri djórastuldur o.a. var umframt tvingsulsarbeiði eisini kákstrúking og brenni-merking.

Tað, sum serliga hevur týdning í sambandi við evnið í hesi grein er, at tukthúsarbeiði gjørdist meginregla sum revsing fyri stuldur. Ein tjóvur kundi ikki dømast til bót ella líkamsrevsing. Tá einki tukthús var í Føroyum, var einasti møguleiki at senda hin dómnda til Danmarkar at sita dómin av.

Tað tykist tó ikki at hava verið gingið bókstavigila eftir hesi lóg í Føroyum. Dømi er um, at maður verður dæmdur til 2 mánaða tukthús fyri kjøtstuldur eftir 1789-lógini. Men sama ár verður ein annar dæmdur til hálvan tíma í gapistokki, somuleiðis fyri kjøtstuldur.²⁷

Eitt annað dømi var lóg frá 1751 “At de Quinde-Personer , der 3 Gange have alvet Børn i Løstgighed, skulle hendømmes i 6 á 8 Aar i Tugthuset, istedetfor at kagstryges.”²⁸ Hvussu henda lóg hevur verið umsitin í Føroyum, havi eg ikki kannað, men eri komin fram á bræv frá 1796, har fútin og sorinskrivarin hava biðið um stiftamt-mansins loyvi til, at kvinnur, ið skuldu revsast fyri “leiermaal” triðju ferð, kundu verða dómndar til 8 daga fongsul upp á vatn og breyð í staðin fyri tukthúsarbeiði, eftirsum einki tukthús var í landinum.²⁹ Hetta má sigast at vera munandi linari dómur enn ásett í lógini; men ilt er at vita, um orsökkin til hesa loysn skal finnast í, at hetta var í betri samsvari við rættarfatanina í Føroyum, ella av praktiskum ávum, eftirsum tað var

bæði óhøgligt og dýrt at senda fangar til Danmarkar at arbeiða í tukthúsi.

”Arbeids- og Tvangsanstalt” 1816

Eitt sjónarmið, sum ofta varð ført fram, var at tað ætlaða tukthúsið skuldi virka fyri-byrgjandi, vera ein ítøkilig hóttan um at verða innibyrgdur og settur til revsjarbeiði. Í staðin fyri tukthús kom so lógásetingin um revsjarbeiði á Skansanum/Portugálinum. Um hetta veruliga fekk nakra fyribyrgjandi ávirkan, so at talið á leysgangarum og biddarum minkaði, kunnu vit ikki eftirkanna, tí eingi tøl ella metingar eru um, hvussu umfangandi hesin trupulleiki var, hvørki fyri ella eftir 1777.

Ein stakroynd frá Norðuroyggjum vísir, at frá 1812 til 1820 varð eingin arbeiðsførur sagdur at bidda ólógliga, og ei heldur hevði tað verið neyðugt ella møguligt hjá sýslumanninum at virka sum millummaður fyri at útvega tænastufólk til bøndur, soleiðis sum ásett í 1777-fyriskipanini.³⁰

Um 1800 var sambært J. Landt, sum var prestur í Norðstreymoy 1791-98, einki broytt: “Den hos Færøboerne saa almindelige Gavmildhed og Godgjørenhed imod de Trængende har vist nok forøget de omstrefende Trygleres Tal; og hvorledes skulde vel denne Omløben baade af sande og ej sande trængende Betlere kunne forhindres paa en Tid, da der baade savnedes fornødne Anstalter til at standse saadan ufornøden Omstrefjen, og Hjelp-Kilder, hvoraf de virkelig Trængende kunde understøttes?” Og: “...ingen, som beder om Almisse, gaaer ubønhørt bort, og deres Almisse, som gjerne gives i Kjød eller Uld, er ikke mindre end af 4-6-8 Skillings Værdie. ... Maatte de

kuns ved deres Godgjørenhed være mere opmærksomme paa, hvo der er virkelig Trængende, at de ikke skule forøge Lediggjængeres og unødige Trygleres Tal, hvilket nok ofte er Tilfældet.”³¹ Við “hjælpekilder” meinti hann eina betri fátækrahjálp. Fátækkrakassin var ikki førur fyri at lata teimum um leið 50, sum fingur stuðul úr kassanum, munandi hjálp.

Í Danmark kom nýggj fátækralóg í 1803, sum staðfesti skyldu hins almenna at hjálpa teimum, sum ikki sjálv vóru før fyri at fáa tað neyðuga til lívsins uppihald. Í hvørji sókn skuldi vera fátækkrakassi umsitin av eini fátækranevnd við presti sum formanni. Eitt nýtt var, at fátækranevndin sum almennur myndugleiki kundi áleggja skatt til fátækkrakassan. Fátækranevndin skuldi kunna ávísarbeiði til arbeiðsfør, ið ikki sjálv megnaðu at finna arbeiði, og eisini kunna ávísarinnivist til treingjandi, um tað var neyðugt, antin við at senda tey upp á umgang ella at hava fátækragarðar, nevndir “arbeiðsanstalter”, har fátækrafólk kundu búgva og arbeiða.

Strangar reglur vóru um biddarar. Tað varð bannað at bidda, og biddarar skuldu verða handtiknir og revsaðir við fongsulsrevsing, antin upp á vatn og breyð ella við tvingsulsarbeiði.

Í 1816 varð nevnd sett at meta, um henda lógin skuldi setast í gildi í Føroyum.³² Í nevdina komu Løbner, sum sama ár varð settur amtmaður, eftir at løgmansembætið var avtikið. Hinir nevndarlimirnir vóru prósturin (P. Hentze) og Sevel sorinskrivari. Hesir triggir sendu 17. apríl 1817 Danska Kanselinum “Plan til en bedre Indretning og Bestyrelse af Fattigvæsenet paa Færøerne”.³³ Teir søgdu seg hava hildið seg so

nær tí donsku lógini sum til bar. Landið skuldi býttast í 8 fátækraøki, og fátækkrakassin umsittast av presti, sýslumanni og kirkjuverja. Yvirumsjón skuldu amtmaður, próstur og fúti hava.

Biddarar vóru í uppskotinum allýstir sum “alle, der ... anholder om almisse eller modtager samme”. Teir skuldu handtakast og fyrstu ferð fáa ávaring frá sýslumanni; vóru teir tiknir aðru og triðju ferð, var revsingin fongsul upp á vatn og breyð í “Thorshavns Arresthus”, sum Portugálið nú varð kallað. Varð biddari tikin fjórðu ferð, skuldi revsingin vera 3 mánaða arbeiði í “Tvangshuset (om samme bliver indrettet)” ella annað alment arbeiði somuleiðis í 3 mánaðir.

Í næstu grein varð uppافتurtikið, at arbeiðsførir biddarar, sum ikki høvdu rætt til almenna fátækrahjálp, skuldu revsast við fyra daga fongsli upp á vatn og breyð fyrstu ferð, teir vóru tiknir.

Av brævaskifti í sambandi við hetta lógararbeiði skilst, at ein nevnd hevði verið sett í 1815 at taka stóðu til at byggja eitt “tvangshus” í Havn. Tað er týðuligt, at amtmaðurin og hinir embætismenninir høvdu ætlað ella væntað, at lógin skuldi koma í gildi. Tað, at revsireglurnar fyri bidding fevndu um arbeiðsrevsing á tí, sum nú eitur “tvangshus” og ikki tukthús, kann hava verið ein grund til, at tankin framvegis varð tikin fram um at byggja ein tilíkan stovn í staðin fyri Portugálið, ið framvegis var nýtt sum fongsul.

Lógin kom tó ikki í gildi í Føroyum, og einki meira kom burturúr at byggja nakran stovn, ið kundi sammetast við fátækragarð, “tvangshus” ella tukthús.

Siður hevði verið, at teir grovastu lógbrótararnir vórðu sendir í fongsul í Danmark. Í 1811 kom boðskriv um, at vegna trupult skipasamband millum Føroyar og Danmark skuldi fyríbils galda, at lógbróttarar, sum vórðu dømdir at arbeiða á Københavns Forbedringshus, skuldu í staðin setast til revsiarbeiði “i et af Landets Arresthuse og der gives et bestemt Arbeide og en bestemt Underholdning ...”³⁴ Boðskrivið var stílað til stiftamtmanin, sum fekk litið upp í hendur at avgera, hvat slag av arbeiði fangarnir skuldu setast til, og annað praktiskt – ein uppgáva, sum stiftamtmaðurin eyðvitað skuldi lata víðari til føroysku embætismenninar at taka sær av.

Hetta kann hava verið ein grund til, at ætlanirnar um at byggja fangahús vórðu tiknar fram aftur í 1815. Tá fekk stiftamtmaðurin boð um at áleggja fútanum, havnarpresti, sýslumanninum í Havn, handilsforvaltaranum og einum fimta manni í felag at gera eina ætlan til eitt “straffe- og arbejdshus”.³⁵ Men heldur ikki hesa ferð kom nakað burturúr, og tað hóast tað aftur í 1818 komu boð úr Keypmannahavn, at fyríbils skipanin frá 1811 skuldi standa við.³⁶ – Orsøkin til leingjanina var tá, at Københavns Forbedringshus tá var illa farið, eftir at fangarnir í 1817 høvdu gjørt uppreistur og sett eld á, so har var plásstrot.³⁷

Seinni ætlanir um arbeiðshús

Tankin um tvingsulsarbeiðsstovn varð upp afturtikin í 1830-árunum, tá ið talan var um at umvæla og byggja uppí tann sonevnda Arbeiðsskúlan í Havn. Hesin skúli hevði tá virkað í nøkur ár, har ungfólk kundu læra veving og annað tóvirki.³⁸ Í 1835 søkti F. F.

Tillisch amtmaður Rentukamarið um 500 rd. til at umvæla Arbeiðsskúlan og skeyt í sama viðfangi upp, at umframt sjálvan arbeiðsskúlan skuldi vera ein deild, ein “tvangsarbejdsanstalt,” har arbeiðsførir leysgangarar og biddarar skuldu setast til arbeiði. Hann vísti á, at áður hevði ein nevnd verið sett at gera ein tílíkan stovn, uttan at nakað var komið burturúr tá³⁹; hann sipaði her til nevndina, sum varð sett í 1815.

”Tvangsarbejdsanstalt” var eitt av fleiri stovnsheitum, sum komu inn í danska málið í 1800-árunum, oftast í sambandi við lógreformar á fongsuls- og forsorgarøkinum. “Tvangsarbejdsanstalt” varð nevnt í fátækralógini frá 1803 sum stovnur fyri biddarar og leysgangarar, men tað var ikki meiningin, at hesin stovnur eisini skuldi vera fongsul fyri aðrar lógbróttarar, eitt nú tjóvar.

Tá ið amtmaðurin eftir áheitan frá Rentukamarinum skuldi gera grein fyri, hvat hesin tvingsulsarbeiðsstovnur skuldi nýtast til, nevndi hann umframt leysgangarar og biddarar eisini lógbróttarar, dømdir til fongsulsarbeiði. Slíkir lógbróttarar høvdu síðan 1811 sitið dómin av í arrestini í Portugálinum. Men tað hevði víst seg at vera torført at finna hóskaði arbeiði at seta fangarnar til, og arrestin var ikki egnað til arbeiðsstovur. Tí var ætlan hansara, at tvær arbeiðsstovur skuldu vera, onnur til leysgangarar/biddarar, hin til lógbróttarar við fongsulsdómi. Arbeiði teirra skuldi vera at vaska, karða og spinna ull, so næmingarnir sluppu frá hesum og í staðin kundu nýta alla tíðina til tað, teir vóru komnir at læra: at veva.

Danska kansellið vildi hava nærri upplýsingar og útgreining av ætlanini. Serliga

vóru teir ivasamir, um tað var rætt at hava bæði skúla, arbeiðshús og fongsul undir somu lon. Amtmaðurin varð biðin um at ráðføra seg við fútan, sorinskrivarán, próst-in og havnarprest.

Embætismenninir vóru rættiliga samdir um, at hetta var eitt gott tiltak, og bóru ongan ótta fyri, at tað fór at styggja næm-ingar á arbeiðsskúlanum burtur, um har eisini skuldi vera deild til revsjarbeiði. Tó vóru menninir ójavnir á máli um tørvin á arbeiðshúsi. Sorinskrivarin metti ikki leys-gangaraspurningin so átrókandi – tey sein-astu 4 árinum var eingin dømdur fyri leys-gangari; men hann tók undir við, at aðrir lógbrótarar, sum vórðu dømdir til tvingsuls-arbeiði (talið var vanliga 2-3 um árið) kundu setast at arbeiða á skúlanum. – Sama helt prósturin og skeyt upp, at ein dani og ikki føroyingur varð settur sum umsjónar-maður, ein sum var vanur við og dugdi at “holde folk i tilbørlig frygt”. Fútin tók somuleiðis undir við ætlanini, eisini at stovnurin skuldi vera fyri revsifangar, tí tað hevði víst seg at vera torført at finna teimum hóskandi arbeiði. Gagnligt arbeiði fór at hjálpa til “moralsk forbedring” hjá biddarum og leysgangarum.⁴⁰

Í svari sínum tók amtmaðurin F. F. Til-lisch samanum og helt fast við, at arbeiðs-stovnurin eisini átti at vera fyri lógbrótarar við fongsuldómi. Hesir vóru so fáir, at tað neyvan hevði verið figgarliga forsvarligt at bygt eitt fongsul burturav til endamálið. Hann helt ikki, at tað fór at styggja næm-ingar burtur frá arbeiðsskúlanum, um har eisini vóru fangar, tí hóast tað var skomm at verða settur í Skansan, so varð tað ikki hildið mannminkandi at arbeiða saman við

lógbrótarum, hvørki meðan teir arbeiddu sum fangar ella aftaná, og eingin himpraðist við at taka lógbrótarar í sítt breyð. Sum við-merking til sorinskrivarans meting av tali á leysgangarum og biddarum skrivaði hann, at hesi vóru nógv fleiri enn tað, sum nakar myndugleiki visti av. Hetta óskil var til stór-an ampa, men fólk bara knarraðu og hildu fram at geva teimum ull o.a. heldur enn at melda tey. Niðurstøðan var sostatt, at hann “... for at skaffe beskæftigelse for de for-brydere, der her dømmes efter de oven-nævnte reskripter, som for at standse det her så gængse trygleri, må anse en tvangs-arbejdsanstalts oprettelse for såre ønske-lig.”⁴¹

Enn vóru teir donsku myndugleikarnir ikki sannførdir og bóðu um at fáa fleiri meiningar um spurningin frá upplýstum føroyingum.

Í embætismannaliðnum var persóns-skifti farið fram, síðan uppskotið um uppí-bygging í Arbeiðsskúlan byrjaði. C. Pløyen, sum hevði verið fúti síðan 1830, bleiv amtmaður í 1837, og J. A. Lunddahl tók við sum fúti.

Pløyen amtmaður svaraði aftur í 1840, eftir at hava fingið ummæli frá fúta, sorin-skrivara, prestum og sýslumonnum. Stutt sagt var svar hansara, at eingin grund var at hava rúm til revsifangar á Arbeiðsskúlanum; hesir fangar vóru fáir og teir høvdu higartil verið settir til arbeiði, ið var nógv tyngri og tí betur kundi kallast revsjarbeiði enn at fáast við ull á einum stovni. – Ein tvingsulsarbeiðsstovnur hevði óivað kunnað hjálpt til at minka talið á ullarbiddarum, sum eftir hansara fatan vóru nógvir í mun til fólkatalið. Kortini helt hann ikki, at tað

loysti seg at gera arbeiðsstovnin, ið hvussu er mælti hann til at útseta tað. Og við tað at arbeiðsskúlin var í sera ringum standi, munaðu teir játtaðu 500 rd. einki til at seta hann í stand. Hann mælti í staðin til at brúka peningin til at byggja almúguskúla.⁴²

Uppskotið um arbeiðsskúlan/tvingsulsarbeiðsstovnin varð lagt fyri Østifternes Stænderforsamling. Eftir tað varð avgjørt at broyta ætlanina: uppskotið um tvingsulsarbeiðsstovn fall burtur, og í staðin álegði Danska kansellið embætismonnunum í Føroyum at meta um tørv á einum fátækragarði (Fattig-Arbejdshus) í staðin fyri arbeiðsskúla.⁴³

Í 1842 sendi Pløyen amtmaður svar til Danske kansellið. Hann var lítið hugaður fyri fátækragarði og grundgav tað fyrst og fremst við, at tað fór at vera ein tung figgj-arbyrði í mun til nyttuna. Royndirnar av at selja framleiðslu frá Arbeiðsskúlanum høvdu verið ringar tey seinnu árinum. Søluintøkurnar vóru smáar og svikaligar, og í øllum førum mátti ein slíkur stovnur hava almennan stuðul og alskyns sersømdir frá handlinum fyri at mala runt figgjjarliga. Høvuðsendamálið mátti vera at útvega arbeiði til fátæk, ið ikki sjálf megnaðu at finna sær arbeiði, og at seta óvirknar fátækralimir til nyttugt arbeiði. Ein trupulleiki var, at nógv av hesum fátæku vóru ikki arbeiðsfør. Pløyen skifti tey, ið kundu hugsast at koma á stovnin, í 3 bólkar: 1) fávitskut og svøk, ið dugdu til okkurt arbeiði og tí komu at vera búfastir limir (og tey vóru sambært Pløyen upp á seg nógv í Føroyum). 2) fátæk, ið av sínum eintingum bóðu um at sleppa á stovnin at arbeiða, og 3) fátækralimir, ið ikki vildu arbeiða og tí vórðu noydd á stovnin at vera. Hann var ivasamur, um nakar, sum

ikki megnaði sjálvur at finna arbeiði, frivilliga fór at leita til stovnin. Tað fór at valdast um, um, hvat arbeiði ið kom at vera til taks, og um tey kundu fáa nakran vinning burturúr. Hann mælti til, at fleiri sløg av arbeiði skuldu vera í boði, serliga ullararbeiði og ymiskt træarbeiði, tuflur, áratollar, leypar og annað slíkt, sum kundu seljast antin í landinum ella til útflutning gjøgnum handilin. Men samanumtikið hevði hann lítlar vónir um, at stovnurin nakrantíð kundu fáast at bera seg figgjjarliga. Og sum forsorgarstovnur vístu útrokningar hansara, at eitt munandi størri tal av fátækum kundu hjálpast við verandi skipan fyri stuðli úr fátækkrakassanum enn teimum 6-8 fólkunum, sum kundu hýsast á fátækragarðinum. At enda minti hann á uppskot sítt frá 1840 um at nýta teir játtaðu 500 rd. til at byggja almúguskúlar.

Soleiðis endaði hetta uppskot um fátækragarð í ongum.

Fátækragarður í 1880unum

Tankin um ein fátækragarð spøkti aftur í 1880-árunum. Síðan 1840-árinum var tá komin nýggj fátækralóg, “Lov om Fattigvæsenet paa Færøerne” frá 22. mars 1855, sum í størri mun staðfesti skyldu hins almenna at syrgja fyri teim fátæku enn hin gamli fátækkrakassin frá 1767.

Í 1884 sendi fátækranevndin í Havn Løgtinginum áheitan um at gera ein fátækragarð, at skilja sum ein “Tvangs- og Arbejdsanstalt”, ið skuldi vera fyri alt landið og sum “dels ville bringe enkelte, der nu modtage Fattighjælp, til at frasige sig denne for at undgaa at blive indlagte paa Anstalten, og at den dels vil kunne blive et ikke altfor afskrækkende Hjem for gamle og skrøbelige, samt at man

endelig i den vil være i Stand til at udøve en gavnlig Tvang paa Vagabonden og andre mislykkede Subjecter...”. Orsøkin segðist vera alsamt vaksandi útreiðslur til fátækrahjálp. Býarstýrið í Havn viðmælti og legði afturat, at tað kundi verið hóskandi, at fátækragarðurin fekk eitt sindur av jørð, sum tey innihýstu kundu røkja.⁴⁴

Tankarnir við fátækragarði vóru sostatt fleiri: umsorgan fyri gomlum og ússaligum, ein ræðumynd, ið skuldi halda fólki aftur at søkja fátækrahjálp, og endiliga tyktan av landastrokum o.ø.

Ein kostnaðarmeting varð gjörd fyri bygging og rakstri av fátækragarði. At byggja fátækragarð, keypa jørð og innbúgv varð mettt at kosta 9.500 kr., og raksturin mettur til 1.880 kr. um árið umframt matvørur o.a. til tey innihýstu. Fyri at meta um tørvin á fátækragarði útvegaði løgtingið sær upplýsingar frá øllum landinum um, hvussu nógv fólk fingtu fátækrahjálp, hvussu nógv hetta kostaði, og um kommunurnar tóku undir við ætlanini.

Hesar upplýsingar vórðu lagdar fyri tingið í 1885⁴⁵: Í alt fingtu 82 fólk fasta fátækrahjálp, 22 í Eysturoy, í Suðurstreymi 12 og í Havn 14. Aðrastaðni lá talið niðan fyri 7 í hvørjari sókn ella kommunu. Útreiðslurnar vóru góðar 3.800 kr. tilsamans.

Tær allarflestu kommunurnar svaraðu, at tær ikki hildu tørv vera á fátækragarði. Høvuðsgrundgevingin var, at tað var nógv bíligari at halda fram við verandi skipan: antin at gjalda fátækum eitt ískoyti til húshaldið, ella at fáa onkran at taka tey í húsið styttri ella longri tíð móti gjaldi (12-15 oyru um dagin).

Við tað at kommunurnar ikki tóku undir,

og amtskassin ikki hevði ráð at byggja fátækragarð, avgjörði løgtingið, at einki meira skuldi gerast við hetta mál.

Samanumtøka og niðurstøða

Í tíðarskeiðnum um leið 1770 til 1840 vóru í fleiri umföllum meira ella minni ítøkiligar ætlanir um at byggja tukthús og líknandi stovnar, ið antin vóru kombinerað fongsul og forsorgarstovnur, ella á markinum har ímillum.

Høvuðsgrundgeving var í øllum førunum at loysa ein sosialan trupulleika, t.e. at avmarka tal á biddarum og leysgangarum. Tukthúsætlanin í 1770-árunum hevði neyvt samband við “trælalógina” frá 1777, og fyrimyndin var tátíðar fátækrapolitikkur í Norðurlondum. Andin í 1777-fyriskipanin og herundir tann fyriskipaða arbeiðsskyldan var við til at styrkja ta feudalu, patriarkalsku samfelagsskipanina heldur enn at broyta hana. Tann “rætta” samfelagsskipanin var í hugaheiminum framvegis eitt stættasamfelag við siðbundnum valdsstiga.

Aðrir tørvir, ið tukthúsið og í seinni umfari arbeiðshús ella ein fátækragarður skuldi nøkta, vórðu eisini tiknir við í umhugsanunum, men ikki við somu sterku grundgevingum sum at koma biddingini til lívs. Framvegis var ráðandi hugsan, at orsøkin til fátækt fyri stóran part var leti og treiskni. Og framvegis gramdu bøndur seg um, at teir ikki fingtu nóg mikið av tænastrúfólki. Í 1836 verður sagt, at summir tá loystu henda trupulleika við tí skipan, ið varð nevnd *tríðingsgerð* – at lata teim fátæku ull at virka móti at lata 2/3 í arbeiðsløn.⁴⁶

Teir menn, sum talaðu fyri at fáa eitt

tukthús, sóu fyri sær ymsar fyrimunir: vinnuroyndir við nýggjari og betri skipaðari framleiðslu av landsins tilfeingi av ull og øðrum búnaðarvörum, og betri útnýting av bíligari arbeidsmegi. Roynt varð at gera greiðan skilnað millum óarbeiðsfør og arbeiðsfør, hin fyrri bólkurin skuldi hjálpa, hin seinni revsast og tyktast til arbeiði. Tankin var, at mannalyndi og (arbeiðs-)moralur kundu broytast. Kanska teir væntaðu, at tey innihýstu kundu broytast til góðar samfelagsborgarar, men líka tungt vígaði tankin um tukthúsið sum ræðumynd og hóttan. Tað, at tukthúsarbeiði var ein sannlík revsing fyri treiskni og leti, fór í sjálvum sær at virka fyrirbyrgjandi, tí tað var skomm at verða settur í fongsul. Tað lá tí ein meting av bæði likamligari og moralskari styrki sum orsök til fátækt.

Ilt er at meta, hvussu umfatandi biddingin var. Eingið samlað yvirlit yvir givin biddaraloyvi eru skrásett hjá amtinum ella fútaembætinum fyri 1836. Ein teljing av givnum biddaraloyvum 1836-1850 vísir, at árliga talið vanliga var niðan fyri 10, einstøk ár (1837 og 1850) millum 10 og 15. Bert í einstökum førum vórðu umsóknirnar noktaðar, eftir at prestur ella sýslumaður høvdu viðmælt.⁴⁷ Ivasamt er tó, um hesi tøl geva rætta mynd av, hvussu umfatandi biddingin var. Tey samsvara ið hvussu er ikki við uppáhaldið um ta nógvu biddingina.

Meiningin var, at biddarar skuldu kunna handtakast, um teir ikki høvdu biddaraloyvi, men hetta var ikki ein uppgáva, sum sýslumenninir vóru fegnir um. Amboðini at handheva lógini vóru sostatt ikki nóg góð.

Sum nevnt varð í 1777-fyriskipanini

eisini sett forboð at lata gávur og olmussur til biddarar við ongum biddaraloyvi. Gjøgnum alt tíðarskeiði gongur sum reyður tráður, at ein stór forðing fyri at avmarka tal á biddarum var, at fólk vóru alt ov lagalig at lata ull og aðrar gávur til hesi fólkinum, í staðin fyri at melda tey. Hetta bendir á, at bannid ikki hevur havt undirtøku í fólkinum.

Tað kundu vera fleiri grundir til, at so var. Tað hevði frá fyrndartíð verið ein moralsk skylda hjá teimum, sum vóru betur fyri, at hjálpa armingum, ein skylda sum tey ikki uttan víðari ristur av sær. Samfelagið var lítið, skyldskapar- og kenningabond long og fløkjaslig, og persónskunnleikin breiður. Hevndin fyri ikki at vera gávumildur kundi vísa seg á mangan hátt, um ikki beinleiðis, so við óeyndu ella at verða lagdur undir gand.

Gávumildni er ein dygd, men gevur eisini vald og virðing í umdømi. Forboð móti at lata olmussu og gávu var at taka myndugleikan til at umsita rættvísi frá teimum gevandi og flyta hann til tað almenna. Hetta kunnu vit ikki útiloka hevur ligið í huganum, um enn tað ikki vórðu sett orð á tað.

Bókmentir

- Andersen, N. 1895/1964: Færøerne 1600-1709. Helge Justinussens Bókahandil. Tórshavn.
- Debes, Hans Jacobsen. 1769: Kort Underretning om Indbyggernes Handels-Maade paa Færøe, samt Forsøg til Handelens muelige Forbedring samme Steds. København.
- Helles, Sven. 1998: Beccaria. Tiden, manden, værket. *Cesare Beccaria: Om forbrydelse og straf & Voltaires Kommentar* s. 11-46. Museum Tusulanums Forlag. København.
- Hvidtfeldt, Johan. 1950: Viborg Tugthus i 1700-årene. Et bidrag til jysk rets- og kulturhistorie. Jysk Selskab for Historie, Sprog og Litteratur.
- Jacobsen, Elin Súsanna. 2004: Slóðir í heilsuverkssøguni. Føroya Fróðskaparfelag. Tórshavn.
- Joensen, Jóan Pauli. 1982: Fiskafólk. Føroya Sparikassi. Tórshavn.
- Karlsdóttir, Hrefna Margrét. 1997: "Vinnan göfgar ...". *Ný Saga* 9:35-46.
- Kgl. Rescripter og Resolutioner, Reglementer, Instruxer og Fundatser samt Kollegialbreve. Samlet og udgivet ved T. Algreen-Ussing. Kbh. 1839.
- Krogh, Tyge. 1987: Staten og de besiddelsesløse på landet 1500-1800. Odense Universitetsforlag.
- Landt, J. 1800/1965: Færøerne. Einars Prent og Forlag. Tórshavn.
- Løgtingstíðindi 1884 og 1885.
- Midré, George. 1990: Bot, bedring eller brød? Om bedømming og behandling av sosial nød fra reformasjonen til velferdsstaten. Universitetsforlaget. Oslo.
- Nielsen, Signe Nipper. 2003: "Tvang er den sande Friheds Grundstøtte". Civilisation og kontrol i den danske oplysningstids strafforståelser belyst ved kriminal-lovgivningens kommission af 24. oktober 1800. *Historisk Tidsskrift* 103:299-332.
- Nolsøe, Jens Pauli and Jespersen, Kári. 2004: Havnar søga II. Tórshavn.
- Nolsøe, Lena. 2004: Arbejdsskolen i Tórshavn. Et færøsk skoleeksperiment i første halvdel af 1800-tallet. *Skole – Kirke – Arkiv. Tilegnet Erik Nørr på 60-årsdagen den 11. november 2004*. Syddansk Universitetsforlag. S. 40-50.
- Smith, Peter Scharff. 2003: Moralske hospitaler. Det moderne fængselsvæsens gennembrud. Forum.
- Svabo, J. C. 1937: Tanker om Færøes Ækonomie og dens Forbedring. *Vardin* 17:211-236.

- Svabo, J. C. 1959: Indberetninger fra en Reise i Færøe 1781 og 1782. Selskabet til Udgivelse af Færøske Kildeskrifter og Studier. København.
- Tamm, Ditlev. 2005: Retshistorie. Danmark – Europa – globale perspektiver. Jurist- og Økonomforbundets Forlag. København.
- Tillisch, G. F. [1851]: Fortegnelse over de paa Færøernes til 31de Maj 1850 thinglyste Anordninger. København.
- Tillæg til Forslag og Betænkninger afgivne af Den færøske Landbokommission. København 1911.
- Tingbókin 1615-1654. Útg. Einar Joensen. Tórshavn 1953.

Óprentaðar heimildir

Føroya Landsskjalasavn:

Fútaarkivið:

- Innkomin brøv 1771-80.
Stiftamtmandens Skrivelser 1780-1806.
Brævabók 1830-37.

Amtsarkivið:

- Ordrebog I 1806-26.
Brævabøkur Litra A-R (1816-1842).
Yvirlit yvir umsóknir um "Tryglerpas" og givin loyvi.

Sorinskrivaraarkivið:

- Justitsprotokol 1798-1812.

Norðoya sýsla:

- Indberetning om Sysseleens Tilstand 1812-1820.

Notur

- ¹ Midré 1990:55ff.
- ² Karlsdóttir 1997.
- ³ Smith 2003:26.
- ⁴ Krogh 1987:98.
- ⁵ Midré 1990:43ff.; Foucault, her eftir Nielsen 2003: 307.
- ⁶ Tamm 2005:274; Smith 2003:72ff.; Helles 1998: 31ff. og 162.
- ⁷ Krogh 1987:161f.
- ⁸ Tingbókin 1615-54:353; Andersen 1895/1964:299.
- ⁹ Andersen 1895/1964:269 og 302.
- ¹⁰ Andersen 1895/1964:321f.
- ¹¹ Svabo 1959:277.
- ¹² Debes 1769:4.
- ¹³ Svabo 1937:233.
- ¹⁴ Svabo 1959:115.
- ¹⁵ Tillæg til Forslag og Betænkninger afgivne af Den færøske Landbokommission 1911:105-107.
- ¹⁶ Viborg Tugthus varð upprunaliga stovnað í 1736 sum privatur stovnur, tó við almennum studningi. Raksturin var fyri tað mesta tungur ella gav hall, mest tí at tað var ringt at sleppa av við vørurnar. Í 1779 yvirtók tað almenna raksturin, og eftir tað gav tað yvirskot eini 20 ár fram (Hvidtfeldt 1950).
- ¹⁷ Pro Memoria 15.04.1775 frá Bang amtmanni til Hveding løgmann og Hammershaimb fúta. Fútaarkiv: Innkomin brøv 1771-1780.
- ¹⁸ Jacobsen 2004:38ff.
- ¹⁹ Skriv 13.03.1776 frá kst. amtmanni til Det Vestindiske og Guineiske Rente- samt General-Told-Kammer. Endurgivið í Tillæg til Forslag og Betænkninger afgivne af Den færøske Landbokommission 1911:93-104.
- ²⁰ Skriv 28.08.1779 frá Brockenhuus til løgmann og fúta. Fútaarkivið: Innkomin bræv 1771-1780.
- ²¹ Nolsøe & Jespersen 2004:126.
- ²² P.M. 10.10.1779 frá løgmanni og fúta til amtmannin. Fútaarkivið: Innkomin brøv 1771-1780.
- ²³ Fútaarkivið. Innkomin brøv 1771-80.
- ²⁴ P.M. 29.05.1784 frá Rentukamari til Danske Cancelli. Fútaarkivið: Stifamtmandens Skrivelser 1780-1806.
- ²⁵ Nolsøe og Jespersen 2004:128ff.
- ²⁶ Tamm 2005:290.
- ²⁷ Sorinskrivarin. Justitsprotokol 1798-1812.
- ²⁸ Fyriskipan 19.03.1751, tinglisin á lögtingi á Ólav-søku 1752 (Tillisch 1851).
- ²⁹ P.M. 30.04.1796 fra Amtmanden til Laugmand Lund
- ³⁰ Norðoya sýsla. Indberetning om Sysseleens Tilstand 1812-1820.
- ³¹ Landt 1800/1965:270 og 246.
- ³² Amsarkiv, Ordrebog I 1806-26.
- ³³ Amsins brævabók Litra A 1816-1817 bræv nr. 211.
- ³⁴ Kongsboð (Reskript 30. november 1811) til stiftamtmanden over Sjællands Stift. Amsarkiv: Ordrebog I 1806-1826.
- ³⁵ Skriv 13.05.1815 til stiftamtmanin. Kgl. Rescripter etc. 1839.
- ³⁶ Kongsboð 29.04.1818. Amsarkiv: Ordrebog I 1806-1826.
- ³⁷ Cirkulaire 27.06.1817 frá Danske Cancelli. Amsarkiv: Ordrebog 1806-1826.
- ³⁸ Endamál Arbeiddsskúlan var “... dels at give de fattige Thorshavns indbyggere, som ved deres hænders arbejde må fortjene alt til livets ophold, lejlighed at få deres børn oplærte til nyttige håndgerninger, dels også ved samme lejlighed at lade unge piger fra landet, som dertil have lyst, lære at væve, spinde og sy.” Sí Nolsøe 2004.
- ³⁹ Skriv amtmanins 08.07.1835 til Rentukamarið.
- ⁴⁰ Fútin 18.07.1836 til amtið. Brævabók fútans 1830-37.
- ⁴¹ Amt til Danske Cancelli 18.09.1836. Amsins brævabók Litra O 1835-1838.
- ⁴² Skriv 06.04.1840 til Rentukamarið. Amsins brævabók Litra R 1838-40.
- ⁴³ Amt journal Litra M 1840-42. Danske Cancelli 15.08.1840: meddeler en allerhøjest Resolution angl. at det for Stænderforsamlingen forelagte udkast til oprettelsen af en Tvangs-Arbejdsanstalt i Thorshavn, som må bortfalde, og nærmere Betænkningens afgivelse om Arbejds-skolens Forandring til et Fattig-Arbejdshus.
- ⁴⁴ Løgtingstíðindi 1884:71-72.
- ⁴⁵ Løgtingstíðindi 1885:75-76.
- ⁴⁶ Fútin 18.07.1836 til amtið. Brævabók fútans 1830-37. – Um triðingsgerð, sí t.d. Joensen 1982:219.
- ⁴⁷ Amsarkivið. Yvirliit yvir umsóknir um “Tryglerpas” og givin loyvi.